

קצות החושן – סמכות, ידע ותפיסת החוק

א. בין פנים וחוץ - אבדן סמכות?

1. ר' יונתן אייבשיץ, סי' כו

והתבוננתי כמו שראיתי כאן ק"ק מיץ, וכן הוא בשארי קהלות אשכנז ... שיש רשות לבעל דין לדון אצל המשפט ערכאות, מי התיר להם זה... וכי עדיף חק המלך מחקו של מלכו של עולם שהוא דין תורה הקדושה? ... לכן בעוונותינו הרבים רע עלי המעשה, אפס אין כח לבטלו כי נשרשו בתקנה זו מבלי שומע, ומי שיהיה כחו יפה יבטלו ויקבל שכר מאלקי המשפט.

2. ר' יחזקאל לנדא, נודע ביהודה תניינא, חושן משפט סי' כה

ואנחנו מצפים בכל יום שאדוננו הקיסר החסיד יר"ה יתן רשות ליהודים שידונו זה עם זה בדיני ישראל

3. ר' רפאל הכהן מהמבורג, זכר צדיק, דרוש ציון במשפט, אלטונא תקס"ה

דעו וראו והסיבו עיניכם מנגד אל כל הארצות אשר ישראל מפוזרים שמה. תחת אשר היה להם בימים הראשונים חוק ומשפט, מקל ורצועה להוציא עשוק מיד עשקו ולשבר מלתעות עול, בכל ארצות מושבותם. ואף בימי החשך והאפילה ההמה בכל עתות החרום ושנות הגרושים וזמני התלאות והצרות הרבות אשר עברו על ראשינו בימים ההם בכל הארצות, בכל זאת לא סר שבט מיהודה ומחוקק מבין רגלינו, ממנו משפטנו יצא לאור, על פי הדת והחקים אשר היו לנו למורשה. עתה, אוי לדור שכך עלתה בימיו!

לא נשאר שם ושארית למשפטי ה' הישרים, אויבינו פלילים, וידל כבוד יעקב בגויים ומשפטיו לא יזכרו עוד... וגם באיזו מקומות זער שם זעיר שם אשר הותיר ה' שריד בארץ כמעט, לא ולא שקטו אלו המתעבים משפט... לקחת שבט מושלים מדייני ישראל והיו כלא היו...

אמנם לא דבר ריק הוא אשר ראינו בצרות נפשנו בכל הארצות ובכל מקומות מושבותינו בארצות אייראפא נוטל כבוד מבית חיינו ונפרע חוק ומשפט, ודין ישראל לא יזכר עוד בארץ. במה נוחיל תשועה בגלויותינו? במה נרצה את פני אלהינו?

4. יעקב כץ, גוי של שבת, עמ' 181-182

נכון, כי מאז הועמדה זיקתו של האדם לדת על בחירתו החופשית, שהיא מסימניה המובהקים של החברה המודרנית, נתמעטו הנזקקים להוראות בעלי ההלכה לעת מצוא. אולם מספר הנשמעים לפסקי ההלכה אינו קובע אלא את הקף שליטתה. עומק השפעתה מותנה במידת המסירות הנודעת לה מצד הנשמעים לה; ומידה זו, במקום להתמעט, גדלה והתעמקה ...

מצב זה גרם לתופעה המפתיעה לכאורה, שספרות השאלות ותשובות, במקום להידלדל שעה שמגזרים גדלים והולכים של הציבור הפקיעו עצמם משליטת ההלכה, אדרבה זכתה להתרחבות לאין שיעור. אין זאת אלא שהנשארים בתחום שליטתה של ההלכה קיבלו על עצמם את עולה בעיצוב אורח חייהם במידה מרחיקת לכת יותר מאשר בדורות הקודמים.

התפתחות זו ניכרת גם בהסט שחל בנושאי הדיונים בשאלות ותשובות. בעוד אשר עד הזמן החדש תופסים דיני 'חושן משפט' מקום מרכזי בקובצי השו"ת ומרבית תשובות המשיבים הן ביסודו של דבר פסקי דין במשפטים בעלי אופי אזרחי, הרי מרבית תשובות חכמי הדורות האחרונים שייכות לחלקי או"ח ו'יורה דעה, היינו לתחום הדתי הריטואלי ולהתנהגות האישית של היהודי שומר המצוות.

ב. הלכות דיינים – סמכות וידע

1. תלמוד בבלי סנהדרין דף ב עמוד א

מתני. דיני ממונות בשלושה גזילות וחבלות בשלושה...

גמ. אטו גזילות וחבלות לאו דיני ממונות נינהו?

אמר ר' אבהו: מה הן קתני – מה הן דיני ממונות גזילות וחבלות אבל הודאות והלואות לא... דלא בעינן מומחין... שלא תנעול דלת בפני לווין.

...

רב אחא בריה דרב איקא אמר: מדאורייתא חד נמי כשר, שנאמר (ויקרא יט) בצדק תשפט עמיתך, אלא משום יושבי קרנות.

אטו בתלתא מי לא הוו יושבי קרנות? - אי אפשר דלית בהו חד דגמיר.

2. תלמוד בבלי גיטין דף פח עמוד ב

אביי אשכחיה לרב יוסף דיתיב וקא מעשה אגיטי,

א"ל: והא אנן הדיוטות אנן, ותניא, היה ר"ט אומר: כל מקום שאתה מוצא אגוריות של עובדי כוכבים, אף על פי שדיניהם כדיני ישראל, אי אתה רשאי להיזקק להם, שנאמר: (שמות כ"א) ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם, לפניהם ולא לפני עובדי כוכבים, דבר אחר: לפניהם - ולא לפני הדיוטות!
א"ל: אנן שליחותיהו קא עבדינן, מידי דהוה אהודאות והלואות.

3. רמב"ם הלכות סנהדרין פרק ב הלכה י

אף על פי שאין בית דין פחות משלשה מותר לאחד לדון מן התורה שנאמר בצדק תשפוט עמיתך ומדברי סופרים עד שיהיו שלשה, ושנים שדנו אין דיניהן דין.

4. רמב"ם הלכות סנהדרין פרק ה הלכה ח

דיני קנסות כגון גזילות וחבלות ותשלומי כפל ותשלומי ארבעה וחמשה והאונס והמפתה וכיוצא בהן אין דנין אותם אלא שלשה מומחים והם הסמוכין בארץ ישראל, אבל שאר דיני ממונות כגון הודאות והלואות אינן צריכין מומחה אלא אפילו שלשה הדיוטות ואפילו אחד מומחה דן אותן, לפיכך דנין בהודאות והלואות וכיוצא בהן בחוצה לארץ, אף על פי שאין בית דין של חוצה לארץ אלהים שליחות בית דין של ארץ ישראל עושין, ואין להן רשות לדון דיני קנסות בשליחותן.

5. תוספות מסכת סנהדרין דף ב עמוד ב

ליבעי נמי מומחין - תימה דמשמע הכא דממעטינן הדיוטות מדכתיב אלהים ובפרק המגרש (גיטין דף פח:) ממעט להו מדכתיב לפניהם ולא לפני עכו"ם ולא לפני הדיוטות...
ונראה לפרש דבגיטין לענין מילי דכפייה איירי דאהכי מייתי לה דאביי אשכח לרב יוסף דהוה יתיב וקא מעשה אגיטין אמר ליה והאנן הדיוטות אנן אבל אלהים לאו אמילי דעשוי מיירי אלא בדין בעלמא והא דמשמע ליה מילי דעשוי מלפניהם משום דדרשינן לקמן (דף ז.) מאשר תשים אלו כלי הדיינין דשייך בהן שימה.

6. ר' אריה ליב הלר, קצות החושן, סימן ג

(א) אין ב"ד פחות משלשה. ז"ל הרמב"ם בפ"ב מהלכות סנהדרין (ה"י), מותר לאחד לדון מן התורה שנאמר (ויקרא יט, טו) בצדק תשפוט עמיתך, ומדברי סופרים צריך שלשה. והוא כדעת רב אחא ושמואל (סנהדרין ג, א) דבר תורה בחד סגי.

אבל סוגיא דפרק החובל (ב"ק פד, ב) ופרק המגרש (גיטין פח, ב) משמע דאפילו בדיני ממונות בעינן תלתא מומחין מן התורה, דאמרו שם גבי הודאות והלואות דאנן שליחותייהו דקמאי קא עבדינן, ומשמע דלולי זאת אין בידינו לדון דיני הודאות והלואות...

ונראה ליישב לפי מה שמבואר מדברי תוס' דאפילו נימא דמן התורה בחד סגי לדון אבל עכ"פ בדיני כפיה ודאי צריך מומחין... ומבואר מדבריהם דנהי דהדין יכול להיות על פי יחיד הדיוט אבל לכוף ודאי בעינן מומחין...

7. שם

(ב) ...ולפי מה שכתבנו ניחא דודאי יחיד יכול לדון מן התורה כל כמה דיודע סברות בדיניו, ולא עדיף פסק של דיני ממונות מפיסקי איסור והיתר אם הוא איש חכם שבקי בדיניו, אלא בהודאה שמודה דבזה צריך ב"ד וכל כמה דלא הוי ב"ד לאו הודאה אפילו הוא חכם בדיניו, דהודאה אינו ענין לחכמה אלא בזה צריך ב"ד וב"ד של תורה צריך שלשה ומומחין ...